ՀՏԴ 94(5)

Քաղաքագիտություն

Աստղիկ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թյուրքագիտության ամբիոնի ասպիրանտ
E-mail: astghikpoghosyan96@gmail.com

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (1918-1920ԹԹ.)

Ադրբեջանի Հանրապետության պետական գաղափարախոսությունը, հանդիսանալով ադրբեջանցի և թուրք պանթյուրքիստների ժառանգության կրողը, բյուրեղացրել է ադրբեջանցիների՝ «մեծ թյուրքական ընտանիքի մասը լինելու», «Օսմանյան պետության՝ իբրև մեծ եղբոր հովանավորությունը ստանձնելու» և «այդ փոխգործակցությամբ համընդհանուր թշնամիների դեմ պայքարելու» թեզերը: Ադրբեջանի Հանրապետության առաջին նախագահ Մեհմեդ Էմին Ռասուլզադեի ջանքերով պետության գաղափարական հիմքում է դրվել «թյուրքականացում, իսլամականացում, արևմտականացում» եռամիասնության գաղափարը: Նշված հիմնական դրույթները ակնհայտորեն արտացոլում և պայմանավորում են թուրք–ադրբեջանական համագործակցային հարաբերությունների արդի բնույթը՝ դրսևորվելով որակապես ավելի բարձր ռազմավարական մակարդակներում, ինչի ամենացայտուն օրինակը 2021թ. ԱՀ և ԹՀ ղեկավարների միջև ստորագրված «Շուշիի հռչակագիրն է»:

Բանալի բառեր՝ *պանթյուրքիզմ, Մեհմեդ Էմին Ռասուլզադե, Շուշիի հռչակագիր, թյուրքականացում, արդիականացում, իսլամականացում:*

А.Погосян

СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕОЛОГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (1918-1920)

Государственная идеология Азербайджанской Республики, несущая в себе идейное наследие азербайджано-турецких пантюркистов, кристаллизовала тезисы о «принадлежности азербайджанцев к большой тюркской семье», «предполагающих покровительство Османского государства как большой брат» и «борьба с общими врагами». Усилиями первого Президента Азербайджанской Республики Мемед Эмина Расулзаде идеологической основой государства стала идея троицы «тюркизация, исламизация, модернизация». Эти основные тезисы четко отражают нынешний характер турецко-азербайджанского сотрудничества, проявляющийся на качественно более высоких стратегических уровнях, наиболее очевидным примером которого является «Шушинская декларация», подписанная президентами Азербайджана и Турции в 2021 году.

Ключевые слова: *пантюркизм, Мемед Эмин Расулзаде, "Шушинская декларация", тюркизация, модернизация, исламизация.*

A. Poghosyan

THE NATURE OF THE STATE IDEOLOGY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN (1918-1920)

The ideology of the Republic of Azerbaijan influensed by the inheritance of azeri-turk Pan turkists have become the crystalization of such key ideas as "azerbaijanis are one part of the big turkic family", "The Ottoman state as elder brother will support Azerbaijan" and "they will struggle against the common enemies together". In the efforts of the first prezident of the Republic of Azerbaijan Mehmed Amin Rasulzade the trilogy of "turkification, modernization, islamization" has formed the ideological basis of the state. These key thesises revealed in higher stratejik levels obviosly reflect the nature of turk-azeri relationship today as well. "Shushi declaration" signed by the prezidents of Azerbaijan and Turkey in 2021 is bright example of this.

Key words: *Pan-Turkism, Mehmed Amin Rasulzade, "The Shushi declaration", turkification, modernization, islamization.*

1918թ. Ադրբեջանի Հանրապետության ստեղծմամբ ադրբեջանցի մտավորականների շրջանում արդեն իսկ ծայր առած թյուրքականության շարժումը արմատավորվում է պետական գաղափարախոսության մակարդակով՝ հող ստեղծելով հետագայում Հեյդար Ալիևի կողմից շրջանառության մեջ դրված «Մեկ ազգ երկու պետություն» կարգախոսի կայացման ու գործարկման համար: Օսմանյան կայսրության հովանու ներքո ստեղծված ադրբեջանական պետությունն ակնհայտորեն կրում էր ադրբեջանցի և թուրք պանթյուրքիստների գաղափարական փոխազդեցությունների կնիքը, որն իր արտացոլումն է գտնում պետության արտաքին քաղաքականության մեջ՝ ուղղվելով առաջին հերթին Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի դեմ:

Օսմանյան կայսրության շուրջ տեղի ունեցող զարգացումները մշտապես իրենց արտացոլումն էին գտնում կովկասյան թյուրքերի՝ ներկայիս ադրբեջանցիների մոտ իշխող հասարակական–քաղաքական տրամադրություններում: Այս համատեքստում հատկապես մեծ ոգևորություն էր առաջացրել դեռևս 1908թ. երիտթուրքական հեղափոխությունը՝ ուղղորդելով ռուսական տիրապետության տակ ապրող ադրբեջանցիներին դեպի Օսմանյան կայսրությունը: Լեհ պատմաբան, հարավկովկասյան տարածաշրջանի ու Ադրբեջանի պատմության մասնագետ Թադեուշ Սվետախովսկիի հավաստմամբ թյուրքականության գաղափարներն այս փուլում չէին սահմանափակվում միայն մտավորականության նեղ շրջանակներով: Երիտթուրքերի առաջացրած ոգևորության ալիքը տարածվել էր նույնիսկ պահպանողական այն ադրբեջանցիների շրջանում, ովքեր շարունակաբար կասկածանքով էին վերաբերվել ցանկացած ազգայնական գաղափարի և բորբոքում էին շիական ծայրահեղականություն ընդդեմ Թուրքիայի: Նրանք ևս ազդվել էին քարոզվող իսլամական համերաշխության գաղափարներով՝ «համախմբվելու եվրոպական ագրեսիայից տառապող օսմանյան կայսրության շուրջը»[1]: Առաջին աշխարհամարտի ընթացքում ևս պրոօսմանյան տրամադրությունները պահպանվում են, և առաջ է մղվում «Թուրան» պետության ստեղծման գաղափարը: Օսմանյան կայսրության

[1] ***Swietochowski T.***, *National Consioussnes and Political Orientations in Azerbaijan, 1905-1920, Wilson Center, Kennan Institute for Advanced Russian Studies, , 1980, p.14.*

պարտությունից հետո ադրբեջանցիների որոշ հատվածների մոտ արձանագրվում է Թուրքիայից զգուշավոր հեռավորություն պահելու ձգտում: Մինչդեռ Առաջին համաշխարհային պատերազմում պարտությունից հետո քեմալական շարժման նախադրյալները նոր հույսեր են արթնացնում ադրբեջանցի պանթյուրքիստների մոտ, ինչը հոգեբանական ազդեցության առումով իր որոշակի նպաստն է ունենում ռուսական ցարիզմի անկման պայմաններում ձևավորված 1918թ. անկախ ադրբեջանական պետության ստեղծման գործում: Թեև ըստ էության ադրբեջանական պետության ստեղծումը այնքան էլ չէր համընկնում ավանդաբար թյուրքականության ռոմանտիզմի դպրոցի ներկայացուցիչներ համարվող Ալի բեյ Հուսեյնզադեի, Ահմեդ Աղաօղլուի, Մեհմեդ Էմին Ռասուլզադեի՝ ողջ թյուրքական աշխարհի միավորման տեսլականին, նրանց ժառանգությամբ ու գործուն ջանքերով նորաստեղծ պետությունը որդեգրում է նախ և առաջ համաթյուրքական ընտանիքի մասը լինելու գաղափարական գիծը:

Այսպես, Ադրբեջանի Հանրապետության հիմնադիր և առաջին նախագահ Մեհմեդ Էմին Ռասուլզադեն որպես ուղղորդող գաղափարախոսություն առաջ է բերում թյուրքականությունը՝ իբրև ձևավորման փուլ թևակոխած ադրբեջանականության գաղափարախոսության անկյունաքարային բաղադրիչ: Մ.Է.Ռասուլզադեն, նոր քաղաքական որակ հաղորդելով Ա.Հուսեյնզադեի, Ա.Աղաօղլուի ու Զ. Գյոքալփի գաղափարներին, դրանք դրել է Հարավկովկասյան տարածաշրջանի ադրբեջանցիների ինքնաճանաչողության, կրոնականից որպես աշխարհիկ հանրույթ դրսևորվելու մղումների հիմքում՝ արդեն պետական մակարդակով: Իր «Ադրբեջանի Հանրապետություն» գրքում Ռասուլզադեն գրում է. «Իր լեզվական առանձնահատկություններով Անատոլիայի թուրքերենին մոտ բարբառով խոսող ադրբեջանցի թյուրքը մեծ թյուրքական ծառի մի ճյուղն է, որ տարբեր բարբառներ ու անուններ ունի՝ կախված գտնվելու վայրից»[1]: Մ.Ռասուլզադեի անձնական հուշատետրերի ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դառնում թուրք ազգայնամոլ բանաստեղծների գաղափարական ազդեցությունը: Դրանցից մեկում ամփոփվել են այն բանաստեղծությունները, որոնք հոգեհարազատ էին Ռասուլզադեին և դրանց շարքում են ազգայնամոլ այնպիսի հեղինակներ, ինչպիսիք են Նամըք Քեմալը, Մեհեմեդ Էմին Յուրդաքուլը: Ռասուլզադեի օրագրում տեղ գտած Յուրդաքուլի «Ողջույն քեզ» բանաստեղծությունը ներկայացնում է թուրքերի պատմությունը, թուրքական «արդարությունն ու հերոսությունները».

«Ողջույն ձեզ յավուզների, սելիմների զավակներ

---

[1] ***Rəsulzade M.E.***, *Azərbaycan Cümhuriyəti, Baku, 1990, s. 11.*

Ողջույն ձեզ Բարբարոսի շեհիդ դարձած որդիներ...[1]»:

Ռասուլզադեի նշված գաղափարների բյուրեղացումն արձանագրվում է «Մուսավաթականության» գաղափարախոսության առանցքային թեզերի շուրջ: 1913 թվականից Մ. Է. Ռասուլզադեն Բաքվում ստանձնել է «Մուսավաթ» («Հավասարություն») կուսակցության առաջնորդությունը՝ ուղղորդելով այն պանիսլամիզմից դեպի թյուրքականությունը: Այդ գործընթացն ուղեկցվում էր հանրության շրջանում ազգային զգացումների արթնացման հիմքերի ստեղծմամբ: «Dirilik» (ադրբ.՝ եռանդ) թերթում իր հոդվածներից մեկում Ռասուլզադեն այդ նպատակով հստակ տարանջատում է «ումմա» և «ազգ» հասկացությունները՝ ընդգծելով դրանց միջև առկա տարբերությունները: Ումման Ռասուլզադեն մեկնաբանում էր բացառապես կրոնական իմաստով, որը ենթադրում է բոլոր մահմեդականների կոլեկտիվ գիտակցություն, մինչդեռ ազգը սահմանվում էր որպես մի հանրություն, որ կիսում է ընդհանուր լեզու, մշակույթ, պատմություն, ինչպես նաև կրոն, վերջինը հանդես է գալիս որպես բաղադրատարր: Ազգը չի կարող նշանակել կրոնական խումբ, դրա իմաստը միայն աշխարհիկ է, իսկ դրա բաղադրիչները նույնն են ինչ ազգայնականությանը[2]: Ինչպես տեսնում ենք, Ռասուլզադեն հստակորեն հանդես է գալիս Զիյա Գյոքալփի՝ ազգի մշակութային սահմանման առաջմղմամբ, որտեղ խոսք չկա այնպիսի առանցքային տարրերի մասին, ինչպիսիներից է արյունակցական կապը:

Ազգի և ազգայնականության այս ձևակերպումները հետագայում դառնում են մուսավաթականության գաղափարախոսության հիմնաքարը: 1917թ. «Մուսավաթ» կուսակցությունը միանում է Գանձակում կենտրոնացված «Ապակենտրոնացման թուրքական կուսակցությանը» (նախահայրը «Difai» (ադրբ.՝ պաշտպանություն) կուսակցությունն էր)՝ վերանվանվելով «Ապակենտրոնացման թուրքական կուսակցություն, Մուսավաթ»: Կուսակցության ըստ էության գործող երկու՝ Բաքվի և Գանձակի թևերը միակարծիք էին հետևյալ սկզբունքային հարցերում. աշխարհիկ թուրքական ազգայնականություն և ապագա Ադրբեջանի տեսլականը որպես ինքնավար պետություն, ընդ որում, հանդես էին գալիս որպես տարածքային ինքնավարության կողմնակից: 1917թ. հոկտեմբերի կուսակցության հռչակագրում հստակ նշվում է. «Յուրաքանչյուր ազգ, որը տիրապետում է սահմանված տարածքի, կազմում է մեծամասնություն այդ տարածքում,

---

[1] *Հայրեդդին Բարբարոսը կամ Հըզըր Հայրեդդին փաշան (1475-1546) օսմանյան նավատորմի ծովակալ էր, ում հաղթանակները երկրի սահմանները հասցրել են Միջերկրական ծով:*

[2] ***Swietochowski T.,*** *National Consioussnes and Political Orientations in Azerbaijan, 1905-1920, Wilson Center, Kennan Institute for Advanced Russian Studies, , 1980, p.13.*

պետք է արժանանա տարածքային ինքանավարության իրավունքի: Մեր կուսակցության տեսանկյունից այս սկզբունքը պետք է կիրարկվի այնպիսի թյուրքական հողերի համար, ինչպիսիք են Ադրբեջանը, Թուրքեստանը, Ղրղզստանը և Բաշկիրստանը...Ազգությունները, որը չեն բնակվում իրենց համար սահմանված տարածքում, պետք է իրավունք ունենան ստեղծելու մշակութային ինքնավարություն»[1]: Ըստ էության, ադրբեջանցիներն առաջ էին քաշում ֆեդերալզիմի ծրագիր, որով էլ, ըստ Թ. Սվետախովսկիի, մտնում են իրենց պատմության ու ինքնաճանաչողության նոր փուլ՝ փոխակերպում դեպի ազգություն:

Ռասուլզադեի՝ որպես Կովկասում ժամանակի առանցքային իսլամական քաղաքական ուժի ղեկավարի կողմից առաջին անգամ քաղաքական ու պետական հիմքերի վրա է դրվում թուրանականության գաղափարը, ադրբեջանցիների՝ թյուրքական աշխարհի մասնիկը լինելու և հատկապես Օսմանյան թուրքերի հետ համագործակցությամբ մահմեդականներին շարունակաբար հալածող ուժերի՝ բոլշևիկների, այդ թվում՝ հայերի դեմ պայքարի թեզը: Որպես առաջնային քայլ Ռասուլզադեն դիտարկում էր ադրբեջանական ինքնավար պետության ստեղծումը՝ Դաշնային Ռուսաստանի կազմում: Այս համատեքստում Օսմանյան կայսրությունը Ռասուլզադեի հայացքներում ներկայանում է որպես փրկիչ ուժ՝ ընդդեմ ադրբեջանցիների թշնամի բոլշևիկների ու նրանց հետ համագործակցող հայերի՝ նախանշելով ստեղծվելիք հանրապետության քաղաքական ուղեգիծը: Ռասուլզադեի համոզմամբ՝ Բաքուն վերածվել էր «թյուրքական ազգասիրության (millətpərvərlik)» կենտրոնի՝ անցանկալի ռուսական բոլշևիկների համար, ովքեր այն ոչնչացնելու համար որպես ավանդական դաշնակից հայերին էին տեսնում: Իր «Ադրբեջանի Հանրապետություն» գրքում ներկայացնելով մահմեդականների նկատմամբ «հայերի հանցագործությունները՝ միավորված Բաքվի բոլշևիկների հետ»՝ Մ.Է.Ռասուլզադեն գրում է. «Այս արագությամբ կյանքին սպառնացող վտանգի նկատմամբ Թիֆլիսի կառավարության անտարբերությունը տեսնող Ադրբեջանի հանրության մոտ, որ ընդունել էր նրանց իշխանությունը, լիովին բնական մի հավատ է ծագում: Այս բարդ իրադրությունից ազգին փրկող միայն մի ելք էր կար՝ Թուրքիան: Ժողովրդին այլ հույս չէր մնացել քան՝ եղբայր ազգը կգա: Մեզ թշնամու ձեռքից կփրկի»[2]: Իբրև այս վտանգներին դիմակայելու միջոց առաջ է քաշվում թյուրքական աշխարհի հետ գործելու ճանապարհը՝ հստակ ուրվագծվելով թուրանականության մուտքը Ադրբեջանի քաղաքական կյանք: Հատկանշական է, որ «Մեր դարաշրջանի

---

[1] *Նույն տեղում՝ էջ 16:*

[2] ***Rəsulzade M.E.**, Azərbaycan Cümhuriyəti, Baku, 1990, s. 31.*

առաջնորդը» գրքում Ռասուլզադեն ոչ միայն շարունակաբար առաջ է մղում ադրբեջանցիների «թուրանցի», «թուրանի որդիներ» լինելու թեզը, այլև նախանշում է դրա ստեղծման հեռանկարը ակնհայտ հակառուսական տրամադրություններով՝ հղում անելով Զ.Գյոքալփի հետևյալ տողերին.

«Ռուսաստանը կքանդվի, ավերակ կդառնա,
Թուրքիան կաճի, Թուրան կդառնա»[1]:

Այս համատեքստում հարկ է նշել, որ դեռևս 1906 թվականից հենց այս խնդիրների չեզոքացմանն էր լծվել ծագումով ադրբեջանցի գրող, հրապարակախոս, հասարակական–քաղաքական գործիչ, թյուրքականության գաղափարախոսներից Ահմեդ Աղաօղլուի ջանքերով ստեղծված «Difai» կուսակցությունը՝ ի հակազդեցություն «Հայ հեղափոխական դաշնակցության»: Հայկական կողմին ահաբեկչության հետ աղերսների մեջ մեղադրելու ադրբեջանա–թուրքական ավանդական գործելակերպին համահունչ՝ նման կերպ է արտահայտվել Ա.Աղաօղլուն՝ խոսելով կուսակցության ստեղծման պատմական անհրաժեշտությունից. «Ինչ էլ որ լինի հայերը միայն Դաշնակցության մասին են մտածում, ակնհայտ է Դաշնակցության կապը ահաբեկչության հետ: ...Այժմ մենք էլ լավ զինված կուսակցություն պետք է ստեղծենք, մենք էլ մեր Դաշնակցությունը պիտի ունենանք»[2]: Ա.Աղաօղլուն անձամբ ներգրավված է եղել կուսակցության քարոզչական աշխատանքներում, շրջել է ամբողջ Ղարաբաղի տարածքում՝ աշխատելով ապահովել հնարավորինս շատ մահմեդականների անդամակցությունը նորաստեղծ կուսակցությանը[3]:

Այս առումով հստակորեն կարող ենք արձանագրել, որ ադրբեջանականությունն, իր ձևավորման վաղ շրջափուլերից սկսած, սնվում էր հայերի հետ մրցակցության ու թշնամանքի գաղափարներով՝ ուղենիշային դառնալով ոչ միայն վերացական հարթություններում, այլև իբրև պետական քաղաքականության բաղկացուցիչ, որը դրսևորվում է 1918-1920թթ. Հայաստանի և Արցախի նկատմամբ ռազմական ագրեսիայով: Ադրբեջանի Հանրապետության հռչակումից անմիջապես հետո՝ 1918թ. հունիսի 4-ին, «Օսմանյան կայսրության կառավարության ու Ադրբեջանի Հանրապետության կառավարության միջև բարեկամության պայմանագիր» է ստորագրվում (ադրբեջանական կողմից ստորագրում է Մ.Է. Ռասուլզադեն), որի 4-րդ կետով՝ երկրների անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ Օսմանյան կառավարությունն իր վրա է

---

[1] ***Resulzade M.E.***, *Asrımızın siyavuşu, Ankara, 1989, s.38.*

[2] ***Əzizov E.***, *DİFAİ-XX əsrin əvvəllərində erməni-azərbaycanlı münaqişəsinin ilkin tarixi şərtləri və səbəbləri, Baki, 2009, s. 84 URL: http://www.anl.az/el/alf7/ee_d.pdf (Accessed: 01.09.2021).*

[3] *Նույն տեղում, էջ 93:*

վերցնում Ադրբեջանի Հանրապետությանը ռազմական աջակցություն ցույց տալու գործը»[1]: Ռազմական ագրեսիան ընդդեմ Հայաստանի ու Արցախի չի ուշանում. արդեն սեպտեմբերին ադրբեջանա–թուրքական զորքերը Շուշին գրավելուց հետո շարժվում են Զանգեզուր: Ադրբեջանի մուսավաթական կառավարությունը, ամեն ջանք գործադրելով, Նախիջևանն ապստամբեցնում էր Հայաստանի Հանրապետության դեմ և Զաբրայիլում ու Զանգելանում մեծաքանակ զինյալ խմբեր կազմելով՝ սպառնում էր Կապանին ու Մեղրիին՝ այդ շրջանները մաքրելով՝ Նախիջևանին կապվելու նպատակով, - հետագայում գրում է Զանգեզուրի ինքնապաշտպանությունը ստանձնած Սպարապետ Գարեգին Նժդեհը[2]: Թշնամական ուժերի նպատակները Գ.Նժդեհը ձևակերպել է հետևյալ դիպուկ պատկերով. «Թշնամին նպատակադրել էր՝ մեր ժողովրդի մի խոշոր մասի դիակի վրայով կամուրջ նետել Տաճկաստանի և Ադրբեջանի միջև, և տեր դառնալով Սյունյաց աշխարհի ու Գողթանի բնական ամրություններին, մշտական սարսափի տակ պահել մեր մատաղ հանրապետությունը»[3]: Թյուրքական սպառնալիքը արտացոլված է նաև Վ.Գևորգյանի «Լեռնահայաստանի հերոսամարտը» գրքում. «Համադուրանական գաղափարը իր բոլոր ձևերուն մէջ մեծագոյն առիթը կ'ընծայէր Օսմանեան կառավարութեան դէպի իր միջնադարեան աշխարհակալութիւն մը ըլնելու: Հասկանալի էր ուրեմն խելահեղ այն արշավանքը, որուն ձեռնարկած էին թաթար Մուսավաթն ու թուրք Իթթիհատը-հաւատարիմ դրօշակիրները բանդուրանական գաղափարին»[4]: Գարեգին Նժդեհը 1920թ. փետրվարի 11-ին իր զորքին տված հրամանում նշում է. «Երկրորդ տարին է, ինչ թշնամին անվերջ կրկնում է իր յարձակումները Զանգեզուրի նախադուռը պաշտպանող մի բուռն ժողովրդի վրայ՝ այդ շրջանին տէր դառնալու ու այդպիսով միացնելու երկու մուսուլման երկիրները–Ադրբէջան ու Տաճկաստանը»: Չնայած որ պետական մտածողությամբ օժտված հայ նվիրյալների ջանքերով թշնամական ուժերին չհաջողվեց իրագործել իրենց նպատակները, Հայաստանի ու Արցախի տարածքով համաթուրանականության գաղափարի իրագործումը մնաց որպես ադրբեջանա–թուրքական պետական գաղափարախոսության ու գործելակերպի հիմնարար բաղկացուցիչը:

1918թ. Ադրբեջանի Հանրապետության ստեղծմամբ Մ. Է. Ռասուլզադեի ջանքերով թյուրքականության և թուրանականության գաղափարները

---

[1] ***Yaqublu N.***, *Cümhuriyet quruculari, Baki, 2018, s.17.*

[2] ***Նժդեհ Գ.,*** *Ազատ Սյունիք. Արևոտ գիրք, Երևան, «Հայրենիք» ակումբ, 2007, էջ 71:*

[3] ***Նժդեհ Գ.,*** *Հայ–բոլշևիկյան կռիվները, Երկեր, հ. 2, Երևան, 2002, էջ 41:*

[4] ***Գէորգեան Վ.***, *Լեռնահայաստանի հերոսամարտը (1919-1921), Երևան, «Հայրենիք» մատենաշար, թիվ 22, 2010, էջ՝17, URL: www.hhk.am/files/library_pdfs/4/pdf (հասանելի է՝ 15.02.2022):*

արտացոլվում են նաև հասարակական կյանքի կազմակերպման տարբեր ոլորտներում՝ սիմվոլիկա, կրթություն և այլն: Ադրբեջանի գաղափարական հիմքում դրվեց Ալի բեյ Հուսեյնզադեի «Թյուրքականացում, արդիականացում, իսլամ» եռամիասնությունը, որն իր արտացոլումը գտավ դրոշի երեք գույներում: Այս կապակցությամբ Մ. Է. Ռասուլզադեն իր «Մշակութային ավանդույթներ և ժամանակակից Ադրբեջանի գրականությունը» աշխատությունում, հիշատակելով Ա. Հուսեյնզադեին, գրել է. «Համաշխարհային ժողովրդավարական սկզբունքների վրա հիմնված այս հանրապետության՝ կապույտ, կարմիր, կանաչ եռագույնը Ադրբեջանի մշակույթի ավանդույթների ամփոփումն է խորհրդանշում: Կապույտը թյուրքականության, կանաչը՝ իսլամի, կարմիրը արդիականության նշանն է: Ժամանակին «Ֆույուզաթ» թերթի բարեպաշտ խմբագիրն (Ա. Հուսեյնզադեն-խմբ.) ասել էր, որ թյուրքական արյունով, իսլամական հավատով ու ֆռանգի մտածելակերպով լինենք: Հետագայում թյուրքականության ամենամեծ փիլիսոփա Զիյա Գյոքալփը այդ եռագաղափարը ավելի գիտական ոճով օգտագործեց և նույն կարգախոսը «Բաց խոսք» թերթի վերնագրերում հայտնվեց»[1]:

Ռասուլզադեն Ադրբեջանի Հանրապետության ստեղծումը դիտարկվում էր համաթյուրքական շահերի տեսանկյունից՝ ընդգծելով Ադրբեջանի՝ առաջին անկախ թյուրքական պետություն լինելու գաղափարը, որի «ներկայացուցիչները մեծ ավանդ են ունեցել թյուրքական աշխարհում, այդ թվում՝ առաջին թյուրքական դրամայի հեղինակն ադրբեջանցիներն են, առաջին թյուրքական օպերան գրել է ադրբեջանցի: Ավելին, նրանք առաջինն էին Ռուսաստանի թյուրքերից, որ հրատարակեցին թերթ, ինչպես նաև առաջինն էին իսլամական աշխարհում, որ հռչակեցին անկախ հանրապետություն»[2]: Միաժամանակ, ամրագրվում է Ադրբեջանի մտերմությունը թյուրքական պետություններից Օսմանյան կայսրության հետ, Ադրբեջանն անվանելով «փոքր Թուրքիա՝ թուրքական կառավարությամբ»: «Մեծ Թուրքիայի ու Փոքր Թուրքիայի ժողովուրդների միջև կապը անկեղծ է, ինչպես երկու եղբոր միջև», - գրում է Մ. Է. Ռասուլզադեն[3]: 1918 թ. հունիսի 27-ին Ադրբեջանում թուրքերենը հռչակվեց պաշտոնական լեզու: Առաջին Հանրապետությունում ակտիվ քայլեր են կատարվել նաև կրթության թուրքականացման ուղղությամբ, այդ թվում եկել են մասնագետներ Թուրքիայից, դպրոցները թուրքականացնելու համար

---

[1] ***Turan A.***, *Əli bey Hüseynzadə, Moskva, Salam press, 2008, p.70:*

[2] ***İmanov V.***, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934): Lider bir aydın Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin Temsili, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003, s. 9.*

[3] ***Rəsulzade M.E.***, *Azərbaycan Cümhuriyəti, Baku, 1990, s.9.*

հրատարակվել են համապատասխան դասագրքեր: Ռասուլզադեի բնորոշմամբ՝ Ադրբեջանի Հանրապետության իշխող ուժը՝ «Մուսավաթ» կուսակցությունը, գաղափարական տեսանկյունից «ազգասիրությունից (millətpərvərlik) ծնված թյուրքականությանը միտված կուսակցություն» է[1]:

Այս առումով պատահական չէ Մ. Է. Ռասուլզադեի բացասական վերաբերմունքը Ադրբեջանի խորհրդայնացման կապակցությամբ, ինչի մասին վերջինս խոսել է իր «Մեր դարի Սիյավուշը» գրքում: Մասնավորապես, գրական համեմատությունների ու զուգահեռների անցկացմամբ մտահոգություն է հնչում, որ Թուրքիայի թուրանականներին ստում են, թե «Ադրբեջանն այլ ուղիով է գնում, անգլիացիաների, Ֆրանսիայի ու Ամերիկայի հետ կապերի մեջ է: Թուրանի թշնամիների՝ հայերի հետ է հաշտվում: Իրանի հետ է պայմանավորվում»: Ըստ այդմ, Ռասուլզադեի պատկերացրած արտաքին քաղաքականությունն ուղղված է դեպի Թուրքիա՝ բացառելով ինչպես բոլշևիկների, այնպես էլ Արևմուտքի ու Իրանի հետ կապերի հաստատումը, թշնամական նետն ուղղվելով Հայաստան:

Ռասուլզադեն մեծ հիասթափությամբ է խոսում Ադրբեջանի խորհրդայնացման մասին՝ որպես Թուրքիայից հեռանալու վտանգավոր քայլ, այդ թվում՝ հայերի հետ կապված: Ադրբեջանցի բոլշևիկներին համարում է խաբված. «Կարծում էին, թե Ռուսաստանը գալու է, Հայաստանը արանքից հանի և բանակը ուղարկի Մուսթաֆա Քեմալին օգնության. Հայաստանի նկատմամբ ագրեսիայի փոխարեն բոլշևիկները Հայաստանի անկախությունը ճանաչեցին»[2]: Ռասուլզադեի խոսքով՝ Ադրբեջանը դարձավ Ռուսաստանի կատարյալ մի վիլայեթ: Ռասուլզադեն գրքի վերջում ընդգծում է գաղափարական ջրբաժանը իրենց ու բոլշևիկների միջև՝ պնդելով, որ «Մուսավաթի» շրջանը ժողովրդի մեջ մնացել է որպես Ադրբեջանի շրջան՝ ոչ թե որպես աշխարհագրական տարածք, այլ մտքի ու գործի ձևով: Խորհրդային շրջանը Ադրբեջանի համար Ռասուլզադեի կողմից նկարագրվում է բացասական երանգներով, և վերջինս հույս է տածում, որ Ադրբեջանի դրոշի գույներին համահունչ (ի նկատի ունենալով գյոքալփյան «թուրք ազգից եմ, իսլամական համայնքից եմ, արևմտյան մշակույթից եմ» կարգախոսին համապատասխանությունը) պետությունը կրկին կհանգի թուրք–իսլամական համերաշխության առաջնահերթությանը[3]: Դա կապում էր Թուրքիայի «ռուսական իմպերիալիզմի դեմ» հաղթանակի հետ՝ գալիք

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 43:*

[2] ***Resulzade M.E.,*** *Asrımızın siyavuşu, Ankara, 1989, s.62.*

[3] ***Rəsulzade M.E.****, Azərbaycan Cümhuriyəti, Baku, 1990, s. 78.*

սերունդներին պատգամելով կրկին բարձրացնել Ադրբեջանի դրոշը՝ լինի դա «շեհիդ դառնալու» գնով[1]:

Այսպիսով, կարող ենք արձանագրել, որ 1918թ. հռչակված Ադրբեջանի Հանրապետության գաղափարական դարբինները, կրելով պանթյուրքիստների ակնհայտ ազդեցությունը, պետության գաղափարական հիմքում դրել էին հետևյալ հիմնական թեզերը՝ Ադրբեջանը «Թուրանի» մի մասնիկն է, «Ադրբեջանը փոքր Թուրքիա է», «իր ռազմավարական նպատակներին հասնելու համար պետք է պայքարի հայերի ու ռուսների դեմ, համախմբվի թյուրքական աշխարհի հետ»: Զուգահեռներ անցկացնելով մերօրյա իրականության հետ՝ հարկ է նշել, որ թուրք–ադրբեջանական փոխգործակցությունը ներկայումս էլ անշեղորեն ընթանում է հիշյալ հիմնական գաղափարական թեզերի ուղեգծով՝ պահին համահունչ մարտավարական մակարդակի որոշ խմբագրումներով ու մաններներով միայն: Դրա վառ օրինակն է 44-օրյա պատերազմից հետո ակտիվացած պանթյուրքիստական գաղափարախոսության տարատեսակ դրսևորումները, այդ թվում՝ թուրք–ադրբեջանական ռազմաքաղաքական ղեկավարության և քարոզչական օղակների կողմից շրջանառության մեջ մտցված դրույթը՝ «Ադրբեջանի բանակը դարձնել Թուրքիայի փոքր մոդելը, որն իր հերթին պետք է դառնա համաթյուրքական ուժի առաջին օղակը»: Եվ իհարկե պետք է նշել, որ թուրք–ադրբեջանական տանդեմի համար առանցքային դերակատարում է ունենալու Ադրբեջանի ու Թուրքիայի ղեկավարների կողմից ստորագրված «Շուշիի հռչակագիրը»[2], որը կարելի է դիտարկել իբրև երկու պետությունների հարաբերությունները միանգամայն նոր որակական՝ պաշտոնական դաշնակցային մակարդակի բարձրացնող ծանրակշիռ փաստաթուղթ:

Գրականություն

Գրքեր

1. Գէորգեան Վ., Լեռնահայաստանի հերոսամարտը (1919-1921), Եր., «Հայրենիք» մատենաշար, թիվ 22, 2010, էջ 17, URL: www.hhk.am/files/library_pdfs/4/pdf (հասանելի է՝ 15.02.2022):
2. Նժդեհ Գ., Հայ–բոլշևիկյան կռիվները, Երկեր, հ. 2, Երևան, 2002, էջ 41:

[1] ***Resulzade M.E.,*** *Asrımızın siyavuşu, Ankara, 1989, s.70.*

[2] *Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi, 16 iyun 2021, URL: president.az/articles/veiw/52122 (Accessed: 04.02.2022).*

3.Նժդեհ Գ., Ազատ Սյունիք. Արնոտ գիրք, Երևան, «Հայրենիք» ակումբ, 2007, էջ 71:
4.Swietochowski T., National Consioussnes and Political Orientations in Azerbaijan, 1905-1920, Wilson Center, Kennan Institute for Advanced Russian Studies, , 1980, p.14.
5.Əzizov E., DİFAİ-XX əsrin əvvəllərində ermənі-azərbaycanlı münaqişəsinin ilkin tarixi şərtləri və səbəbləri, Baki, 2009, s. 84 URL: http://www.anl.az/el/alf7/ee_d.pdf (Accessed: 01.09.2021).
6.İmanov V., Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934): Lider bir aydın Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin Temsili, İstanbul: Boğazıçı Üniversitesi Yayınevi, 2003, s. 9.
7.Resulzade M.E., Asrımızın siyavuşu, Ankara, 1989, s.38.
8.Rəsulzade M.E., Azərbaycan Cümhuriyəti, Baku, 1990, s. 11.
9.Turan A., Əli bey Hüseynzadə, Moskva, Salam press, 2008, p.70.
10.Yaqublu N., Cümhuriyet quruculari, Baki, 2018, s.17.

Հոդվածներ

1.Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi, 16 iyun 2021, URL: president.az/articles/veiw/52122 (Accessed: 04.02.2022).
2.Türkmen F., M.Emin Rasulzadenin Özel defterindeki türk şarilerinden seçtiği şiirler, Türk dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayi 1, Bahar 1996y., s.70

Նյութը ներկայացվել է 13.04.2023,
գրախոսման է ուղարկվել 19.06.2023,
տպագրության ընդունվել 22.06.2023:
Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Ռ.Բալայանը: